

Tarixdə qalan insan

Ölkəmizdə tarix elminin inkişafına dəyərli töhfələr verən akademik Ziya Bünyadov böyük, bənzərsiz, nadir bir şəxsiyyət idi. Onun fundamental elmi araşdırmalarında Orta əsr müsəlman Şərqi dövlətlərinin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatı dərin təhlillər əsasında öz əksini tapmışdır. Elmi ictimaiyyətə ilk dəfə çatdırdığı nadir mənbələr indi də davamlı şəkildə istinad olunan ən mötəbər qaynaqlar sırasındadır.

Bu il görkəmli tarixçi və şərqşünas alimin 100 illik yubileyi tamam olur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamında akademik Ziya Bünyadovun fəaliyyəti yüksək səviyyədə dəyərləndirilir. Sərəncamda oxuyuruq: "Akademik Ziya Bünyadov zəngin elmi yaradıcılıq yolu keçmiş, respublikamızda şərqşünaslıq və tarix elmlərinin yeni mərhələyə yüksəlməsinə, ümumən, elmin təşkili işinə böyük əmək sərf etmişdir.

Geniş erudisiyalı alim mənbəşünaslıq və Orta əsrlər dövrü üzrə professional hazırlığa malik mütəxəssislərdən ibarət elmi məktəb formalaşdırmışdır... Ziya Bünyadov Azərbaycan xalqının tarixinin saxtalaşdırılması cəhdlərinə qarşı daim ardıcıl və qətiyyətli mübarizə aparmış, tələyikli milli məsələlərə münasibətdə hər zaman vətənpərvər ziyalı mövqeyi ilə seçilmişdir".

Akademik Ziya Bünyadov daim axtarışlarda, öz əqidəsi, tapıntıları uğrunda mübarizələrdə idi. Elə mübarizə yolu da çox erkən başlamışdı. 1923-cü ilin dekabrında Astara şəhərində dünyaya göz açmışdır. Orta məktəbi bitirəndən sonra Bakı Ümumqoşun Məktəbinə daxil olmuşdur. Seçdiyi hərbi istiqamət onu qəhrəmanlıqlarla dolu uzun bir ömür yoluna qovuşdurmuşdur. Çox keçmir ki, İkinci Dünya müharibəsi başlayır və Ziya Bünyadov cəbhəyə gedir.

Gənc zabıt 1-ci Belarus cəbhəsinin tərkibində Berlinədək döyüş yolu keçir. Müharibənin gedişi boyu "Qırmızı Bayraq", "Qırmızı Ulduz", "Aleksandr Nevski" ordenləri, "Qafqazın müdafiəsinə görə", "Varşavanın azad edilməsinə görə", "Berlinin alınmasına görə" və digər orden və medallarla təltif olunur, fəxri fərmanlar, təşəkkürlər alır. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 27 fevral 1945-ci il tarixli qərarı ilə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı kimi yüksək və şərəfli ada layiq görülür. Ziya Bünyadov sinəsindəki "Qızıl Ulduz"u qəhrəmanlığın rəmzi kimi həmişə iftixarla və hörmətlə gəzdirdirdi. Hətta Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdiyi ilk vaxtlarda bəzi qüvvələrin tarixi hadisələri düzgün qiymətləndirməyərək Azərbaycan xalqının İkinci Dünya müharibəsində göstərdiyi hünərin üstünə kölgə salmağa cəhd etdiyi zamanda belə akademik sinəsindəki nişanı çıxarmamış, bundan qürur hissi keçirmişdi.

Görkəmli alim elmdə də əsl döyüş, qəhrəmanlıq dolu yarım əsrlik bir yol qət etmişdir. 1946-cı ildə ordudan tərxis edildikdən sonra Z. Bünyadov N. Nərimanov adına Moskva Şərqşünaslıq İnstitutuna daxil olur. Sonra həmin institutun aspiranturasını da bitirir və 1954-cü ildə sovet şərqşünası Y. A. Belyayevin rəhbərlik etdiyi kafedrada ilk tədqiqat işi olan "İtaliya imperializmi Afrikada" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir.

Həmin il alim Bakıya qayıdır və elmi axtarışlarını Azərbaycan Elmlər Akademiyasının A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda davam etdirir. 1964-cü ildə isə artıq "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə edir və bundan sonra Yaxın və Orta Şərq Xalqları İnstitutunun Orta əsrlər şöbəsinə rəhbərlik ona tapşırılır. Professor Ziya Bünyadov 1967-ci ildə Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, 1976-cı ildə isə həqiqi üzvü seçilir. 1981-ci ildən Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışır. 1990-cı ildə Azərbaycan EA-nın vitse-prezidenti olur və ömrünün sonunadək bu vəzifəni layiqincə daşıyır.

Bu illər ərzində böyük alimin elmi yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf edirdi: Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin feodalizm dövrü tarixinin tədqiqi və Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair Orta əsr müəlliflərinin əsərləri-

nin araşdırılması, izahlı tərcüməsi və nəşri.

Akademik Ziya Bünyadovun qələmindən çıxan 300-dən çox elmi əsərin hər biri onun geniş erudisiyasını, hədsiz işgüzarlığını və böyük tədqiqatçılıq qabiliyyətini nümayiş etdirirdi. Görkəmli alimin Orta əsr yaşayış məntəqələrinin müəyyənləşdirilməsinə, şəcərə cədvəllərinin dəqiqləşdirilməsinə, Azərbaycanın qonşu ölkələrlə tarixi əlaqələrinə dair mühüm faktların sistemləşdirilməsinə həsr olunmuş yazıları, habelə tibb, seysmologiya və astronomiyaya dair Orta əsr ərəb mənbələrindəki məlumatların aşkara çıxarılıb elmə gətirilməsi sahəsindəki səyi gərgin əməyin və ciddi tədqiqatçılıq məharətinin bəhrəsi idi.

Ziya Bünyadov Orta əsrlər Azərbaycan və Yaxın Şərq tarixinin ən məhsuldar tədqiqatçılarından idi. Onun "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə", "Xarəzmşahlar dövləti", "Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225)" və digər əsərləri tarixşünaslığın klassik nümunələridir. 1965-ci ildə çap olunan "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə" kitabı Z. Bünyadovun Azərbaycanın Orta əsrlər tarixi üzrə ciddi tədqiqatçı və mütəxəssis şöhrəti gətirmişdi. Mütəxəssislərin fikrinə görə, bu, Azərbaycan tarixinin ərəb xilafəti dövründə dair sovet tarixşünaslığında yazılmış ilk tədqiqat əsəri idi.

1978-ci ildə Ziya Bünyadov "Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci illər)" adlı monoqrafiyasını nəşr etdirir. Bu monoqrafiya görkəmli alimin Şərq renesansı dövründə Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf problemlərinin öyrənilməsi sahəsindəki uzunmüddətli əməyinin məhsuludur. Əsər 1980-ci ildə elm və texnika sahəsində respublika Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Ziya Bünyadovun 1986-cı ildə Moskvada nəşr olunan "Xarəzmşahlar - Anuşəkinlər dövləti (1097-1231)" adlı monoqrafiyası Orta Asiya və qonşu dövlətlərin Xarəzmşahların dördüncü sülaləsi hökmdarlığı dövrünün 134 illik tarixinə həsr edilmişdir. Həmin kitabda mərkəzi Xarəzm olan dövlətin yaranması, inkişafı və süqutundan bəhs edilir.

Tədqiqatçı-alim türk, ərəb, fars, rus, gürcü, alban və Qərbi Avropa mənbələrindən də geniş istifadə edir, haqqında az məlumat olan yazılı abidələri öyrənirdi. Akademikin çox əhatəli elmi maraq dairəsi var idi. Tarixçi olmasına baxmayaraq, daim Şərq ədəbiyyatını araşdırırdı, bu sahədə, əslində, böyük işlər görürdü. Ziya Bünyadov eyni zamanda Orta əsr müəlliflərinin əsərlərini, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair qədim yazıları tədqiq, tərcümə və şərh edir, onların nəşri ilə məşğul olurdu. Bu da elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilirdi. Tədqiqatları təkcə Azərbaycanda deyil, Rusiyada, İraqda, Misirdə, Fransada, Türkiyə-

də, Orta Asiya respublikalarında da nəşr olunurdu.

Ziya müəllimin elmi axtarışları təkcə Orta əsrlər dövrü ilə məhdudlaşmırdı. Alimi vətənin yaxın keçmişinə də maraqlandırır. O, əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən hadisələr, Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti, Bakı kommunası və digər mövzulara bir sıra məqalələr həsr etmişdir.

Nəhayət, Ziya Bünyadov bolşevizm terroru və siyasi repressiyaların qurbanları ilə bağlı bir neçə sanballı tədqiqat əsərini ortaya qoyur. Böyük alim elə tarixi həqiqətləri üzə çıxarıb ki, onların həmin dövrdə - sovet rejimi illərində aşkar söylənilməsi təhlükəli hesab olunurdu. Başqa sözlə, o, bolşevizm terroru nəticəsində 1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda aparılmış repressiyalar haqqında həqiqətləri aşkara çıxararkən, 1937-nin qurbanlarını xalqa tanıtdırarkən, onlara bəraət qazandırarkən, adlarını tarixdə bərpa etdirərkən və beləliklə, o dövrü doğrudüzgün işıqlandırarkən də əsl hünər, cəsarət göstərirdi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev akademikinin fəaliyyətinin bu dövrünü də yüksək dəyərləndirirdi: "Ziya Bünyadovun xidmətləri çoxdur və onun ən böyük xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, 80-ci illərin axırlarında - 90-cı illərin əvvəllərində o, bir daha böyük alim kimi, tədqiqatçı kimi Azərbaycanın açılmamış arxivlərinə bir daha getdi, o arxivlərdən Azərbaycan tarixinin XX əsrə aid sənədlərini açdı, tədqiq etdi, öz kitablarında, dövrü mətbuatda yazılar verdi və beləliklə də, əgər əvvəllər Azərbaycan tarixinin Orta əsrlərə aid çox mühüm dövrlərini elmi əsərlərində işıqlandırdısa, açdısa, göstərdisə, son illərdə özünü buna həsr etdi. O cümlədən ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması ərəfəsində gedən prosesləri də, o dövrü də doğru-düzgün tədqiq edənlərdən biri də Ziya Bünyadovdur".

Cəmiyyətdə ədalətsizliklər davam etdikcə Ziya Bünyadovun mübarizəsi də güclənirdi. O həm də Azərbaycanın bütövlüyünə, onun müstəqilliyinə qənim kəsilmiş məkrli düşmənləri, millətçi erməni ideoloqlarını həqiqi elmin gücü ilə ustalıqla ifşa edirdi. Onun şəxsiyyəti Azərbaycan xalqının düşmənlərini həmişə vahiməyə salırdı. Bir vaxtlar sovet, Ermənistan mətbuatında, onların kitablarında və "elmi əsər"lərində Azərbaycan tarixi təhrif olunurdu. Hər tərəfdən dəstə-dəstə alimlər, yaxud alim adı daşıyan cürbəcür adamlar Azərbaycan tarixinə təcavüz edirdilər. Lakin bu tərəfdə Ziya Bünyadov dayanmışdı. O, öz iradəsi, biliyi, elmi əsərləri ilə onlara tutarlı cavablar verirdi. Azərbaycan tarixini qoruyurdu, onun dünyaya doğru-düzgün çatdırılmasına xidmət edirdi. Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı başlayanda Ziya Bünyadovun elmi, ictimai-siyasi fəaliyyəti yeni bir istiqamət və vüsət aldı. O illərdə Z. Bünyadov meydanlarda nitq söyləyən, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünə qarşı səsinə qaldıran və erməni qəsbkarlarının haqsız iddialarına etiraz edən, bu sahədə ən qabaqda gedən insanlardan biri idi. Məhz Ziya Bünyadov kimi güclü və mötəbər insanların əməli, hərəkatı ilə Azərbaycanın on minlərlə vətəndaşı, gəncləri bu hərəkata qoşuldular. Onlar Azərbaycanın milli azadlığına, müstəqilliyinə, vətənimizin ərazi bütövlüyünə qarşı edilən təcavüz əleyhinə öz etirazlarını bildirir, mübarizəyə qalxırdılar.

Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranmasında yaxından iştirak edənlərdən biri də məhz Ziya Bünyadov idi. Azərbaycanda hadisələr son dərəcə qarışıq olan zaman - bir tərəfdən bəd-xah qonşularımız torpağımızda qan tökəndə, digər tərəfdən isə öz içimizdəkilər xalqın arasına çaxnaşma salıb ölkəni parçalamağa cəhd edəndə Ziya müəllimin bütün varlığı vulkan kimi püskürürdü. O, dəfələrlə bir qrup ziyalı ilə birlikdə Naxçıvana getdi, Ulu Öndər Heydər Əliyevlə görüşüb söhbətlər etdi. 1992-ci ilin bir payız günündə Naxçıvanda Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirildi. Ziya Bünyadovu yeni yaranan partiyanın sədr müavini seçdilər...

Akademik 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən müstəqil Azərbaycanın demokratik əsaslarla seçilmiş ilk parlamentinin deputatı kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. O, ölkədə aparılan islahatların hüquqi bazasının yaradılmasında, qanun yaradıcılığının təkmilləşdirilməsində yaxından iştirak etdi. Milli Məclisin deputatı kimi seçiciləri ilə görüşlərə böyük həvəslə gedir, problemləri ilə maraqlanırdı...

Beləcə, bundan sonra da alim, Vətəninə sevən ziyalı Azərbaycanın azadlığı, dövlət müstəqilliyi uğrunda fədakarcasına mübarizə apara-apara şəhid oldu. Böyük alimin faciəli ölümü bütün xalqımız üçün əvəzsiz itki idi. Akademik 1997-ci il fevralın 21-də öz evinin astanasında xaincəsinə qətlə yetirildi.

O, hərillərdə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını almışdı, sonra elmdə böyük xidmətləri ilə uzun bir yol keçmişdi. Ulu Öndər Heydər Əliyev onun fitri istedadına malik olduğunu həmişə yüksək qiymətləndirir, cəsurluğunu, cəsarətini, zəkasını, fədakarlığını, zəhmətsevərliyini, işgüzarlığını, özmini layiqincə dəyərləndirirdi. Ölümündən sonra, 1998-ci ildə Ziya Bünyadov "İstiqlal" ordeni ilə təltif olundu.

Görkəmli alimin zəngin biliyi, geniş dünyagörüşü, tədqiqatçı istedadı onun qələminə məxsus hər bir əsərində özünü göstərir. O, keçdiyi həyat yolu ilə özünə əbədi həyat yaratdı, ölümsüzlüyə qovuşdu.

*İradə ƏLİYEVƏ,
"Azərbaycan"*